TASARIM KÜLTÜRÜ DERGİSİ

112441 2003/01 4 MİLYON TL

ARREDAMENTO MİMARLIK

DOSYA: SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE MİMARLIK

PROFİL: JUAN NAVARRO BALDEWEG

GÜNCELLEME: VENTURI VE SCOTT BROWN

PORTFOLYO: GAUDI

TATI VE MİMARLIK

BARINMA ARKETİPLERİ VE EV

ar+d ÖDÜLLERİ

TOPLUM OKULLARI

ISSN 1300-3801 01

9 771300 380000

Barınma Arketipleri ve

Bir Simge Olarak "Ev"

Evin salt işlevsel bir mekan düzenine sahip olduğu iddiası Modernizm'in bir ürünüdür. Oysa ev "işe yararlığı"nın ötesinde, her çağda asli işleviyle doğrudan ilişkili gözükmeyen başka anlamlara da sahip oldu. Bunların önemli bir bölümü toplumdan topluma ve çağdan çağa değişmeyecek kadar genelgeçer nitelikte, yani arketipal.

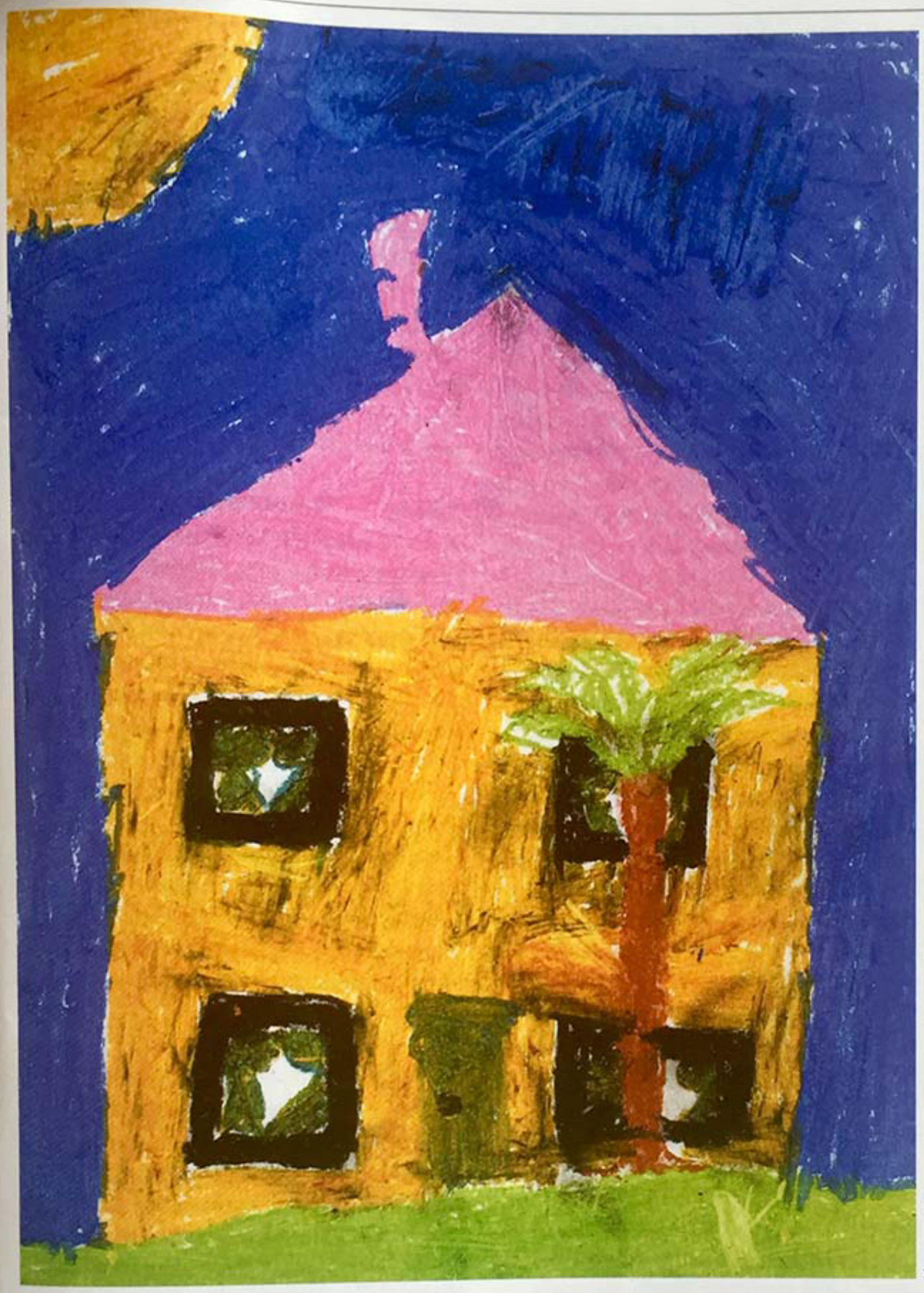
Zehra Akdemir Ersoy ■ Küçük bir çocuktan ev resmi yapmasını istesek, pek büyük olasılıkla, kırma çatılı, bacasında dumanı tüten, iki yana toplanmış perdeleriyle yeşil çimler üzerinde, çitle sınırlandırılmış bir bahçesi olan şirin kulübemsi bir yapı çizerdi. Bu basit ifade, esasen evrensel anlamda paylaşılan bir ev imgesinin varolduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir mi? Apartmanlarda yaşayan çocukların dahi çoğu zaman evi bu biçimde aktarmaları, insana ait bazı temel kavramların köklerinin ortak bir bilinçaltına temellendiğinin işareti mi?

İnsan zihninde "kolektif bilinçaltı"nın varolduğunu savını ilk kez İsviçreli ünlü psikolog Carl Gustav Jung ortaya atmıştı. Bu savla birlikte, insanın fizyolojik ve psikolojik işlemlerinin yüzyıllardır kalıcılığını koruduğu, insan doğasının ortak köklerinin varolduğu kabul edilmekteydi. Jung, kolektif bilinçaltının bir takım soyut ve şekilsiz anlam yapılarını -arketipleri-[1] kapsadığını varsaymıştı. Bu yorumuyla "arketip", her insanda ortaklaşa varolan ilk-temel davranış kalıpları, psişik motifler ve deneyimler anlamına gelir. Dolayısıyla, terimin zaman içinde kullanım alanları genişlemiş olmakla birlikte, orijininin Jung psikolojisine dayandığını görüyoruz.

Jung psikolojisinin tanımında, "arketipler" ya da temel anlam ve davranış kalıpları doğrudan açığa çıkmazlar; ancak gündelik hayatta ve bilinç düzeyinde "sembol"ler yoluyla kendilerini belli ederler. İşte Jung'un bu temel tezi, bizi evrensel ve kolektif bir "ev" düşüncesinin ve imgesinin varlığını kabul etme noktasına taşıyacak önemli bir argümandır. Bu açıdan bakıldığında "ev" kavramının pek çok insan için benzer anlamlar taşımasının veya çağrıştırmasının ya da evin görüntüsüne ait bazı öğelerin paylaşılmasının altında yatan gücün kolektif bilinçaltımızdaki birtakım arketipler olduğu düşüncesi uzak bir olasılık değildir.

Ev kavramı ve imgesi üzerine etütler ve düşünceler derinleştikçe, mekan-çevre bilimci Clare Cooper Marcus'un Jung psikolojisi üzerine temellenen "House as a Symbol of Self"[2] adlı makalesinin, evin arketipsel doğasını anlamaya yönelik önemli bir çalışma olduğu anımsanabilir. Cooper, "kendi"ni ya da benliği insana ait bir arketip olarak saptamış ve insanın özel ve temel mekanı olan "ev"in ise bu arketipin sembolü olduğunu önermişti. Yazar, sonrasında uzun yıllar süren görüşmeler ve analizler yapmış, tezini "House as a Mirror of Self"[3] adlı kitabında örneklerle desteklemişti. Birçoğumuz için, insanın kendini evi üzerinden ifade etmesi fikri tanıdık bir bilgidir; aynen giysilerinin, arabasının ve sahip olduğu diğer eşyaların kendini yansıtması gibi. Ancak, Cooper'ın çalışmasının özgün ve farklı yanı, ev sembolizminin "bilinçli" olduğu kadar ve daha da fazla "bilinçaltı"ndan gelen bir dürtü olduğunu ortaya çıkarmasındadır. Cooper, insanın temel mekan olarak evi, "kendi"ni anlamak üzere kullandığı bir "geri bildirim aracı" olarak açıklar.

Ev kavramını, şu ana kadar değindiğim arka plan üzerinden kısaca bir kez daha değerlendirirsek; "ev" dediğimiz ve insanın ürettiği yaşam mekanının kaynağındaki gücün özde ve öncelikle insan zihninde varolduğunu, onun oluşumuna bir takım anlam kalıplarının ya da arketiplerin enerji verdiğini, ortaya çıkan "ev mekanı"nın ya da ev diye adlandırdığımız "yer"lerin esasen bu arketiplerin birer sembolü / dışavurumu olduğunu ortaya koyan bir perspektif belirlemiş oluruz. Dolayısıyla, daha ileri boyutta tartışmalara girmeden önce, bu

1 Çizen- Sera Naz Ersoy (7 yaşında).

2 Ev imgesinin konut pazarında keşfedilişine bir örnek: Beykoz Konakları.

3 Heidegger'in öykünerek bahsettiği "Black Forrest Farm House".

yazıda "ev" kavramını bu bakış açısına oturtarak değerlendireceğimi belirtmeliyim.

Bu kavramsal arka plan üzerinden biraz daha yürüdüğümüzde yanıt bekleyen esas sorularla karşılaşmaktayız. İlk soru; bir sembol olarak anlamaya ve açıklamaya çalıştığımız ev hangi kolektif anlam-eylem kalıplarının ya da varsayımsal arketiplerin ürünü olabilir? Bu tartışmanın açınımları geniş anlamıyla "barınma" başlığının altında aranabilir. Zira bir sembol olarak evin tüm anlamları insanın barınma içgüdüsü ile ilişkilidir. İnsanı barınmaya teşvik eden güçlerin ve dürtülerin birçoğunun aynı zamanda evin altında yatan anlamlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, öncelikle "ev" kavramının özünü oluşturan bilinçaltı temelli anlam ve davranış kalıplarını genel bir başlık olarak "barınma arketipleri" olarak adlandıracak ve esasen birbirleri ile bütünleyici ilişkileri olan bu evrensel anlam kalıplarını mümkün olduğunca ayrıştırarak anlamaya çalışacağım.

İkinci ve önemli bir soru daha var: Sözkonusu arketipik anlam ve davranış kalıpları, kişisel bir yaşam mekanı olan "ev"de nasıl sembolleşmektedir? Bu sorunun somut yanıtlarının ve fiziksel izlerinin bulunması pek de kolay değil. Ev, fiziksel bir yapı olduğu kadar, sosyal bir eylem alanı veya zihinsel bir durum olarak değerlendirildiğinde, aranan izlerin duygularda, davranışlarda ve deneyimlerde varolduğu görülecek.

"Barınma arketipleri" ve "ev"

"Barınma" sorununu geniş anlamıyla salt fiziksel boyutlu bir eylem olmaktan çok daha öte, insana ait temel varoluşsal bir etkinlik olduğunu vurgulayan Martin Heidegger, terimin anlam kökenini dil-düşünce çözümlemesi aracılığıyla "olmak" eylemi ile ilişkilendirmiş ve barınmayı "dünyada bir oluş biçimi" olarak nitelendirmişti[4]. Heidegger ve onun felsefesine temellenen söylemler, insanın zihinsel ve bedensel olmak üzere tüm eylemlerinin mekansal bir niteliği olduğunu ve dolayısıyla da barınma kavramını insanın dünya yüzünde gerçekleştiği eylemlerinin tümü, yaşamın kendisi ve insanın kimliği olarak açıklarlar. Bu yazının kapsamında da "barınma" kavramı fiziksel boyutunun yanısıra psikolojik, sosyal, deneyimsel anlamlarıyla algılanmalıdır.

Barınmanın içgüdüsel bir eylem olması ve insan doğası ile bu denli kopmaz biçimde ilişkilenmesi, onun bilinçaltı kaynaklı işlem

olduğunun bir göstergesi kabul edilebilir. Jung psikolojisinin analizini yapan Joland Jacobi de arketipleri açıklarken, gerek hayvan neslinde, gerekse de insan neslinde "yuva yapma"nın arketipik bir eylem olduğuna değinir. Jacobi'ye göre ev yapmak insan için biyolojik olduğu kadar metafiziksel bir eylemdir[5].

Jung, herkesin içinde varolan ya da bilinçaltında yaşayan, mitsel zamandaki gibi bir "arkaik insan"dan söz eder ve bu insanın tohumlarının halen her insanın doğasında varolduğunu savunur. Bu sebepledir ki ilkel insanın mekansal deneyimini anlatan mitsel yorumlar, "ilk ev" üzerine söylemler, ilkel ve tarihöncesi barınma kültürleri üzerine yapılan araştırmalar ya da çocuk-mekan ilişkisinin çözümlemeleri, ortak bilinçaltımızda yaşadığını varsaydığımız "arkaik insanı" deşifre etmeye çalıştığımız alanlardır. Bu çalışmalardan yola çıkarak, insanın kendi mekanı ile ilişkilerini; evini kurmaya teşvik eden güçleri, onu inşa edişini ve kurduktan sonra geliştirdiği eylemleri ve deneyimleri kısacası "barınma arketipleri"ni anlamaya yaklaşabiliyoruz.

"Başlangıç"-"Merkeziyet"

İnsanı kendi mekanını yaratmaya teşvik eden güçlerin kaynağına indiğimizde temel birtakım korkuların varlığıyla karşılaşıyoruz. Özellikle ilkel halkların barınma kültürleri ile ilk(el) insanın mekansal deneyimlerini konu alan çeşitli çalışmalarda, insanın varolduğu andan itibaren içinde yeraldığı sonsuz ve tanımsız boşlukta, tehlikeli ve henüz ele geçirilmemiş dünyada hissettiği başat deneyin "yönsüzlük" korkusu olduğu ifade edilir[6]. Özellikle ünlü din tarihçisi Mircea Eliade'nin, "türdeş ve sonsuz olan ve hiçbir kerteriz noktasının yer almadığı, hiçbir yönlendirmenin mümkün olmadığı alan"[7] olarak tanımladığı "dünya"ya gelen insan öncelikle bir başlangıç noktası tayin etmelidir. Sonraki tüm eylemlerini bu "referans noktası"na göre yapacak, dünyayı konumlandığı bu noktadan bakarak anlamlandıracak ve algılayacaktır. Başlangıç noktası ya da orijin esasen bir insana dair en özel anlamları içeren biricik bir mekan, her defasında geriye dönülen yer; tüm yönlerin "merkez"idir.

İnsan, fiziksel ve ruhsal anlamda güven içinde ancak "merkez"de varolabilmektedir; zira merkez insan için en anlamlı olanları barındırır. Bu çok özel ve anlamlı mekan, ilkel insan için "kutsal"ın açığa çıktığı nokta, bir bebek için "anne"si ya da başka biri için doğduğu "toprak"lar olabilir. Hangi özel anlama ait olursa olsun "merkez"in her koşulda varoluşsal değerleri içerdiği görülür. Arkaik insan sürekli olarak merkeze yerleşmeye çaba sarfetmiştir; güncel insan da sürekli olarak "merkez"ini bilmek, oraya yakın olmak ister.

İnsanın "başlangıcını" bilme dürtüsü ve "merkez" fikri bir barınma arketipidir. Onu kendi mekanını inşa etmeye, orada yaşamaya iten bu temel güçlerdir. Bu noktada "başlangıç"ın insanın temel kişisel mekanı olan ev mekanında sembolleştiğini belirtmek ve evi çok anlamlı olan "merkez"in sembolü olarak tanımlamak eksik bir ifade olmayacaktır.

Evin bir orijin ve merkezin sembolü olduğu fikrini farklı alanlardan desteklemek mümkün. Psikoloji alanında Geoffrey Hayward'ın evin paylaşılan anlamları üzerine yaptığı ve ev üzerine yapılan birçok çalışmaya kaynak olan "Home as an Environmental and Psychological Concept" adlı araştırmasının sonucunda evin dokuz maddede kategorize edilebilecek evrensel boyutları ortaya çıkmıştı[8]. Hayward'ın çalışmasında evin bu temel evrensel anlamlarından biri "referans noktası" olarak geçmektedir:

"Bazıları evi uzamda bir yer; dünyadaki merkezî referans noktası olarak tanımlar. Ev insanın gündelik yaşantısındaki coğrafik konumlanmasını temsil eder: ev insanın başladığı ve sonra geriye döndüğü noktadır."[9]

Pek çoğumuz, gündelik yaşamımızda evi bir rutin bir başlangıç ve geriye dönüş noktası olarak tayin etmişizdir. Pratik anlamıyla "evsizlik" bundan yoksun olma durumudur. Öte yandan insanın fiziksel olduğu kadar ve hatta daha da fazla zihinsel anlamda da bir orijine gereksinimi vardır. T.S. Elliot, "ev insanın başladığı noktadır"[10] derken büyük olasılıkla bunu kasteder. William Goyen "The House of Breath" de ise başlangıç/merkez noktasının zamanla gelişen ruhsal bir bağlılığa dönüştüğünü anlatır:

"O insanlar ki, başta dünya yüzünde adını bile koyamadıkları, bilemedikleri bir yere gelirler; o isimsiz ve bilinmeyen yerin, adını öğrenene, sevgi ile çağırana, "EV" diyene değin yetişirler ve köklerini oraya salar ve başkalarını orada severler... ; ve ne zaman ki bu yeri terk ederler, ona hasret şarkıları söylerler ve özlem şiirleri yazarlar... sonsuza ona dek dönmek ya da bir daha asla terk etmemek üzerine!"[11]

Evin bir bağlılığa dönüşüşü, ayrı bir süreçtir ve ileride bu deneyim kalıbını daha ayrıntılı olarak ele alacağım. Bu noktaya değin, bir merkez olarak evin, devamlı surette "anlam arayışı"nda olan insan için güçlü değerlerle donanmış bir tutunma noktası olduğunu görmekteyiz. İnsan kendini ve dünyayı genel olarak iki yoldan anlamlandırma eğilimindedir. Bunlardan biri çevre üzerinde "düzen" kurması; diğeri ise "kendini yansıtarak" kimliğini ve çevreyi sınamasıdır. Bir başka deyişle "düzen" ve "kimlik" insanı mekanını oluşturmaya ya da barınmaya iten temel güçlerdir.

"Düzen" - "Anlamlandırma İçgüdüsü"

İnsanın ilk mekansal deneyimlerini ele alan kaynaklardan, barınma eyleminin temelinde "düzen arayışı"nın yatmakta olduğunu, kişinin çevreyi algılaması ve anlaması, davranışlarını tayin edebilmesi için öncelikle onu fiziksel ve zihinsel anlamda düzene sokması gerektiğini anlıyoruz. Dolayısıyla, "düzen" mekansal eylemin temel bir arketipi olarak tanımlanmalıdır. Karsten Harries şöyle diyor:

"İnşa etme gereksinimimini çevrenin fiziksel düzenini / kontrolünü sağlamaya indirgeyemeyiz. Aynı derecede önemli olan ruhsal düzendir. Kaos içinde yaşanmaz. Kaosun mutlaka kozmosa dönüşmesi gerekir."[12]

Arkaik insan ya da yeni doğan bir çocuk da dünyayı "anlamlı kategorilere" bölerek anlamaya çalışmakta, bir düzen içinde çevresini yapılandırmakta ve inşa etmektedir. İnsan zihninin düzen kurma işlemi temel olarak karşıt güç ilişkileri üzerine kuruludur. İç/dış, yukarı/aşağı, ön/arka gibi konumlar ile güven/tehlike, kutsal/dindışı, sembolik/seküler gibi anlamsal ayrımlar mekansal düzenin temel yapılandırmaları olmaktadır.

Ev mekanı, temel bir barınma arketipi olan düzenle(n)menin dışavurumu ve sembolü olarak anlaşılmalıdır. Çünkü ev, merkezin içindeki anlamlar ile dışında kalanları çok net olarak ikiye bölen temel bir mekansal düzen; iç/dış diyalektiğinin ya da "iç"in anlamları ile "dış"ta kalan anlamların karşıtlığının en yoğun yaşandığı ortamdır. Kim Dovey, "kutsal" ile "kutsal olmayan"ın ayrımının mekansal düzene yönelik ilk eylem olduğunu belirtir ve "Dindar olmayan bir dünyada kutsal bir merkezin yaratılması mekandaki düzenin başlangıcıdır. Bu merkez evin nüvesidir"[13] der. Ve evi hem "mekan"ı hem de "zaman"ı düzenleyen bir mekanizma olarak tanımlar. Benzer biçimde, Gaston

Bachelard, "Düzen yalnızca geometrik değildir. Düzen ailenin tarihini anımsatır"[14] ifadesiyle, insanın zaman içinde de bir konumunun varolduğunu ve evin zamansal düzeni sağlayan bir işleyiş olduğunu ima eder. Bir düzen mekanizması olarak ev, evrenin düzeninin küçük bir modelidir:
"İlk evler ilk deneyimlerin zeminidir. Yer düzleminde oda oda emeklerken, daha sonradan büyük dünyaya uyarlayacağımız kuralları keşfediyoruzdur; ve mekana ve boyuta ilişkin tüm kavrayışlarımızı burada karşılaştıklarımızla tanımladığımızı kim yadsıyabilir?"[15]

"Kimliklenme" – "Kendini Yansıtma"- "Mal etme"

Clare Cooper'a göre insan, en esas arketip olan "kendi"ni anlamak ve ona somut bir ifade getirmek için kendine en yakın ve anlamlı, öncelikle görülebilir ve tanımlanabilir fiziksel formları ya da sembolleri seçmektedir. Benzer bir biçimde, Csikszentmihalyi ve Rochberg-Halton, "kendi" hiçbir zaman direkt olarak bilinemez, kendinin farkındalığı ancak bir sonuç ya da çıkarsama olabilir"[16] der; çünkü, insan doğası gereği, varoluşunu çeşitli amaçlara yönlendirerek denetleyebilmekte ve ancak dolaylı bir biçimde "kendi" varlığının farkına varmaktadır. Bir başka deyişle; insanın kendini "farkındalığı" ancak "kendini yansıtmak"la mümkün olmaktadır. Kendimizi öncelikle en yakın mekanlarda, insanlarda, şeylerde kısacası dışarıdan gelen deneyimlerle anlamaktayız. "Ben kimim" diye sorduğumuzda, "ben"i temsil eden bilgilere veya işaretlere yönleniriz. Bu yüzden, yaşanan mekanlar, insanın kendini kendine yansıttığı ve anladığı, aynı zamanda başkalarına anlattığı ortamlardır. Dolayısıyla, "kendini yansıtmak" ve mekan üzerinden "kimliklenmek" arketipik eylemlerdir ve barınmanın esaslarıdır.

Yaşanan mekanlar arasında kişiye en özel mekan olarak "ev", insanın bilinçaltı düzeyde "kendi"ni anlamak için seçtiği bir semboldür. Cooper, insanın bedeni ile evin bilinçaltı düzeyinde nasıl özdeşleştirildiğini yapılan bir araştırmanın sonucunda çarpıcı bir biçimde örnekliyor:
"Evi baştan başa temizlemek için aniden gelen dürtüler çoğu hamile kadında görülen belirtilerdir(...) Kadın bilinçaltında bedenini ev ile kimliklendirmekte olduğunun belirtilerini göstermektedir. Evi temizler ve herşeyi düzene sokarsa, (...)doğmamış çocuğunun "evi" (ana rahmini kastediyor) için de birşeyler yapmakta olduğunu hisseder."[17]

Ev üzerine bir söyleşide ise İlhan Berk kullanıcı ile evin diyalektik ilişkisini şu şekilde ifade eder:
"Evin içine girmekte olan, eve giren insan, evin ağırlığını yüklenir, diyorum. Eve girdiği zaman, değiştiğini hisseder. Ben bunu her evde hissetmişimdir. Evin kendi ağırlığını, her insana koyduğunu gördüm(...) Ev, herşeyi kendine benzetir, diyorum."[18]
Ve Victor Hugo, Quasimodo'nun, yaşadığı mekanla fiziksel ve ruhsal bir bütünlüğe ulaştığını, evi yani Notre Dame ile bir bütün olduğunu anlatır:
"Quasimodo için, katedral, sırasıyla yumurta, ev, vatan, evren olmuştu. Hatta salyangozun kendi kabuğunun biçimini alması gibi, onun da katedralin biçimini aldığı bile söylenebilirdi."[19]

İnsan ile mekanı arasındaki biteviye anlam alışverişinde, kişi mekanını kendine dönüştürmeye ve uyarlamaya başlamaktadır. İnsanın çevresini fiziksel, deneyimsel ve kullanım anlamında kendileştirmesi ve kimliklendirmesi işlemine "mal etme" diyoruz.[20] Mal etme temel diyalektik bir işlemdir. Kendimizi, şeylere ve yerlere açtığımızda onlara anlam katmaya başlarız. Aynı zamanda "o şeyler" kendi kimliğimize anlam yüklerler. Bir başka deyişle, kişisel dönüşüm ile çevresel dönüşüm bir diyalektik içinde işler; biz çevreyi değiştirdikçe çevre de bizi değiştirir.

İnsan, yaşadığı mekanı, farklı biçimlerde kendine maledebilmektedir. Fiziksel uyarlamalar yapmak, mekanı üzerinde kontrol sağlamak, yaşadığı mekanı anlamla donatmak, ona bakmak-bakımını yapmak, tanıdıklık kurmak, yerini kişileştirmek mal etme yöntemlerinden bazılarıdır ve her insan barınma eyleminde az ya da çok bir biçimde bu süreci yaşamaktadır. İnsanın içinde yaşadığı mekanlar arasında "ev" en fazla maledilen yer olma özelliğini taşır. Örneğin, tadilatı, bakımı, mekansal uyarlamaları, dekorasyonu, süslemeleri gibi fiziksel dönüşümleri; süreç içinde gelişen duygusal bağları; kimliklendirilmesi ve kişileştirilmesi ile bir "konutun eve dönüşümü" her defasında bir mal etme sürecini örnekler[21]:
"Yavaş yavaş bizim evimiz haline geliyordu. Her yeni kat boya, açılan her kutuyla, konan her karo ile varlığımızı onun geçmişinde hissediyorduk.... Evi işledik, yavaş yavaş bizim olmaya başlayan evi, biraz ilgiyle. Herşeyden sonra ona taşınmıştık. O bizim yeni evimiz olabilir, ya da biz onun yeni gelenleriyiz... evet, başka aileler burada yaşadı, başka hayatlar burada tükendi. Fakat şimdi bizim zamanımız. Bu yapıyı onardık, yeniledik, değiştirdik. Yavaş yavaş bizim olmaya başladı"[22]

"Sahiplenme" - "Kontrol" - "Mahremiyet"

İnsanın kendi alanını kontrol etmesi, egemenlik kurması ve sahiplenmesi, çevre davranış bilimleri literatüründe yoğun olarak çalışılmış ve ele alınmış bir konudur. Bu alanda başlıca çalışmalardan birini yapan Douglas Porteous, pek çok hayvan türünde olduğu gibi, insan neslinde de "kimlik", "güvenlik" ve "uyarı" istemlerine karşılık gelen fiziksel mekanlarına "egemenlik kurma" içgüdüsünün varolduğunu saptamıştı[23]. Sonrasında yapılan çalışmalar ve araştırmalar, "egemenlik alanı"nın tayininin ve savunulmasının, insanın mekanı üzerinde geliştirdiği evrensel bir davranış kalıbı olduğunu destekliyor.

Egemenlik alanı, anında "kendi" ve "diğerleri" olarak mekansal bir ayrım yaratır. İnsan, kendi ile çevresi arasındaki bilgi ve iletişim akışını denetleme, her eylemi için sürekli anlamda rahat ve konforlu bir uzaklık ile sosyallik ilişkisi kurma eğilimindedir. Bu denetim istemi ve işlemine "mahremiyet" diyoruz. Dolayısıyla mahremiyet, insanın "kendi" ile "diğerleri" arasındaki ilişkinin ayarlanması ve kontrolü, kısacası çift yönlü bir sınır koyma ya da ayarlama işlemi olarak anlaşılmalıdır.

İnsanın birden çok egemenlik alanı ve bu alanlar üzerinde geliştirdiği çeşitli türlerden mahremiyet mekanizmaları vardır. Bürosundaki koltuğu, okuldaki sırası, bilet kuyruğundaki yeri, tiyatrodaki koltuğu onun egemenlik alanlarına girer, ancak ne var ki bu alanlar onun geçici haklarıdır. Araştırmalar, insanın egemenlik alanları arasında "ev mekanı"nın her bakımdan en fazla sahiplenilen, savunulan ve sınır denetiminin yani mahremiyetin en özgürce sınandığı yer olduğunu ortaya koyar. Porteous, "evin kendisinin başlı başına bir egemenlik alanı olduğunu" belirtirken[24] Kron "Home-Psych" adlı kitabında evi "hem hukuki hem de psikolojik anlamda, insanın en ayrıcalıklı denetiminin olduğu yer" olarak saptar[25]. Yine aynı kaynakta Kron, evi icat edilmiş en kullanışlı mahremiyet mekanizması şeklinde tanımlamaktadır. Bu açıdan baktığımızda ev mekanını iç içe geçmiş bölgeler şeklinde kavramsallaştırabilir; çeşitli boyutlarda ve çeşitli alt-mekanizmalarla çevre ile iletişimi arzulanan seviyede tutmayı sağlayan bir kontrol aracı olarak değerlendirebiliriz:

"Satıcılar genellikle kapıdan içeri adım atmazlar; tanıdıklar ancak oturma odasına dek girerler; iyi dostları mutfağa alabilirsiniz; samimi arkadaşlar yatağın üzerine oturabilir..."[26]

Evdeki mahremiyet denetiminin mekanizmaları, bölgesel savunma biçimleri zaman içinde ve kültürler arasında farklı biçimlere girseler de özde evrensel anlamda paylaşılan dürtülerdir.
"Evin hakimiyet alanını belirlemek için, bazıları aynen hayvanların yaptığı gibi koku kullanır. Berber kabilesinde insanlar, katran gibi bir salgıyı evlerinin dört köşesine sürerler ve böylelikle kötü ruhların oranın kimin evi olduğunu anlayacağını düşünürler. Ancak bizler, daha çok görsel olanlara başvururuz; isim levhaları, işaretler, çitler, engeller, çatıdan çıkan duman ve iç mekan dekorasyonu ile ev alanlarımıza "zaptedilmiş" ve "korunaklı" bir izlenim veririz[27].

"Süreklilik Kurma" - "Bağlanma"- "Aidiyet"

İnsan ile mekanı arasındaki ilişkiler dinamik, akışkan, değişkendir; çünkü eylemler ve ilişkiler "zaman" boyutunda varolur; oluşumları bir süreç içerir. Bir ilişki "o an"da varolabildiği kadar "geçmişi" ve "geleceği" de vardır. Dolayısıyla insanın mekanı ile ilişkisini anlamlandıran ve şekillendirilen, algısına esas olan en başat unsurlardan biri "zaman"dır. "Zaman" boyutunun, "yer"lerin veya "çevre"lerin vazgeçilmez bir esası olduğu, pek çok çalışma ve araştırma kapsamında desteklenmiştir.

"Yer" kavramını "anlamların, eylemlerin ve özgün coğrafyanın birbirini içerdiği, sarmalandığı insan çevrelerinin fragmanları"[28] olarak tanımlayan ve bu tanımlı mekan parçacıklarının oluşumunu motive eden güçleri, insanın bu ilişkiyi algılayışı -"yer deneyimi"ni ve süreç içinde gelişen "yer bağlılığı"nı inceleyen coğrafyacı Edward Relph "yer deneyiminin mutlak surette zaman derinliği ve hatıra değeri içerdiğini" vurgular[29].

İnsanın bu anlamlı mekan parçalarına duygusal olarak bağlanmasının temel sebeplerinden biri kişinin geçmiş, bugün ve gelecek üzerinde bir "süreklilik kurma" eğiliminin olmasıdır. Dünyayı anlamlandırma içgüdüsüne sahip olan insan, süreklilik zincirini kurarak bütüne yönelik bir anlam elde etmek istemektedir. Bu zincirin kurulduğu mekanlara, mekan parçacıklarına ya da yerlere duygusal olarak bağlanmakta ve zaman bağlı bir kökleşme deneyimi yaşamakta, "aidiyet" hissedebilmektedir.

Dolayısıyla süreklilik kurma istemi içgüdüsel bir eylemdir ve insanın bilinçaltı mekanizmalar dahilinde mekanları üzerinden bunu gerçekleştirdiği için de bir "barınma arketipi"dir. Bu istemle gelişen "yere bağlanma" ve "aidiyet" duyguları temel evrensel deneyimlerdir. Bu yazının savunduğu temel argüman olan evin barınma arketiplerinin sembolü olduğu fikri bu noktada da kendini doğruluyor. Zira pek çok kültürde ev, özellikle evin tanımlı "yer"lerinden "ocak", insanın sürekliliğinin sembolü olmuştur. Irvin Altman, "Ev, doğrusal zamanın tanımı doğrultusunda, geçmiş–bugün–gelecek çizgiselliğinde, değişken ve akışkan bir eylemler zinciridir" derken evin süreklilik sembolü olduğu fikrini desteklemektedir. Süreklilik zincirinin kurulduğu evsel mekan, insana zamanla gelişen bir "tanıdıklık" hissini yaşatır ki bu durum Altman'a göre evi anlamlandıran önemli bir niteliktir[30]. Her ev, günden güne, yaşandıkça artık çok bilinen ve bilinçdışı ezberlenen bir yer halini alır.

Süreklilik zincirinin kurulduğu ev mekanına "bağlanma" ve "aidiyet" hissini bir kullanıcı kendi ağzından şöyle dile getiriyor:
"... Evin bedenime adeta bir titreşim yaydığını düşünüyorum. Doğduğumdan bu yana ve üniversiteye gidene değin bu eve oturdum. Benim için çok güçlü kökleri var (...) bir ağır havasıyla birlikte.(mobilyalardan söz ediyor) Çocukken, çevremi saran tüm bu mobilyalardan dolayı içimde müthiş bir güven duyardım... bu muhteşem 'yer'den geliyor olmak, ev için hissettiğim şey buydu"[31]

Bu yazıda bir çoğumuz için pek tanıdık olan bir gerçekliği -evi- deşifre etmeye çalıştım. İçinde yaşadığımız, birbirinden farklı ve benzersiz olan bu yaşam mekanlarının yüzeydeki görüntülerini kazıdığımızda altından sahici ve kalıcı anlamlar çıkıyor. Barınma içgüdümüzün bu ilk kalıpları en önce "ev mekanı"nda yüzeye çıktılar ve gerçekleştiler. Yaşadığımız evler birbirlerinden çok farklı olsalar da çoğumuz aynı ev resmini çiziyoruz. ■ *Araş. Gör. Zehra Akdemir Ersoy, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.*

Notlar:

1 Arketip terimi, (İng.)"arche-type", Yunanca'dan gelme bir sözcüktür. "Arche"; başlangıç, orijin, neden, temel kaynak ya da kural demektir. Aynı zamanda liderlik pozisyonu, baskınlık anlamına da gelmektedir. "Type" ise, biçim, imge, kopya, model, düzen, kuralın karşılığıdır. Dolayısıyla, "archetype" ya da "arketip" terimi; kalıp, es biçim, ilk-ilkel biçim olarak ifade edilebilir. Detaylı bilgi için bkz. J. Jacobi, *Complex / Archetype / Symbol in the Psychology of C.G. Jung*, Princeton University Press, New York, 1959.
2 C.Cooper Marcus, *The House as a Symbol of Self: Designing for Human Behavior*, ed: J.Lang, C.Burnette, W.Moleski& D.Vachon, 1974, s. 130-146.
3 C. Cooper Marcus, *The House as a Mirror of Self*, Cona Press, Berkeley, California, 1995.
4 Heidegger'in barınma/ikamet eylemi üzerine açıklamala ve dil çözümlemeleri için bakınız M. Heidegger, *Building Dwelling Thinking: Poetry, Language, Thought*, Harper an Row, New York, 1971.
5 J. Jacobi,.a.g.e., s. 43.
6 M.Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, çev: M.A. Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara,1991 ve R.D. Dripps, *The First House: Myth, Paradigm and the Task of Architecture*, MIT Press, Cambridge, Massachusettes, 1997.
7 M. Eliade, a.g.e., s. 4.
8 D.G. Hayward, "Home as an Environmental and Psychological Concept", *Landscape*, 1975, sayı:20, s. 2-9.
9 A.e., s. 6.
10 Elliot'tan aktaran K. Dovey, "Home: An Ordering Principle in Space", *Landscape*, 1978, sayı: 22, s. 28.
11 W. Goyen, *The House of Breath*, Penguin Books, New York, 1947.
12 K. Harries, "Thoughts on a Non-Arbitrary Architecture: Dwelling", *Seeing and Designing*, ed: D. Seamon, 1993, s. 51.
13 K. Dovey, "Home: An Ordering Principle in Space", *Landscape*, 1978, sayı: 22, s.28.
14 G. Bachelard, *Mekanın Poetikası*, çev: Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 101.
15 Malouf'tan aktaran C.Cooper Marcus, 1995. a.g.e, s. 8.
16 M. Csikszentmihalyi & E. Rochberg-Halton, *The Meaning of Things*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
17 C. Cooper, 1974. a.g.e., s. 135.
18 Ali Cengizkan'ın İlhan Berk'le Bodrum'da söyleşisinden, "İlhan Berk'le Bodrum'da", *XXI Mimarlık Kültürü Dergisi*, 2000, sayı: 4, s. 40.
19 Hugo'dan aktaran G. Bachelard, 1996, a.g.e., s. 111.
20 "Mal etme" terimi (İng.) "appropriation", kökeni Latince "appropriare"; Kendine mal etme, kendileştirme anlamına gelir. bkz. K.Dovey, *Home and Homelessness, Home Environments*, ed: I. Altman & C. Werner, 1985, s. 47.
21 Konutun eve dönüşüm sürecinde mal etme işleminin açıklaması için bkz. Z. Ersoy, *Konut ve Ev Kavramlarının Karşılaştırmalı Analizi*, 2002. Yayınlanmamış doktora tezi.
22 Goodman'dan aktaran D.G. Saile, *Home Environments*, Ed: I. Altman & C. Werner, 1985, s. 87.
23 D. Porteous, "Home: The Territorial Core", *Geographical Review*, 1976, sayı: 66, s. 283-390.
24 D. Porteous, a.g.e., s. 383.
25 J. Kron, Home-Psych, Clarkson N. Potter, New York, 1983, s. 29.
26 a.e., s.28.
27 a.e., s.29.
28 E. Relph, *Place and Placelessness*, Pion, Londra, 1976, s. 37.
29 E. Relph, *Geographical Experiences and Being-in-the-World: The Pheonomenological Origins of Geography, Dwelling, Place and Environment*, ed: D. Seamon & R. Mugerauer, 1985, s. 26.
30 C.M Werner, I. Altman & D. Oxley, *Temporal Aspects of Home, Home Environments*, ed: I. Altman & C. Werner, 1985, s. 1 vd.
31 C. Cooper Marcus, 1995. a.g.e., s. 34.